

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: (שמות כ, ח). חז"ל דרשו "לקדשו" לומר קידוש בכניסת השבת, והבדלה בצאת השבת. אבל פשוטו של מקרא הוא לקדש אותו כיום מיוחד ללימוד ולעבודת ה'. וכך כתב ספר "הכתב והקבלה":

"שנזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד נזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה, כמו שכתוב 'כי אות היא ביני וביניכם' (שמות לא, ג), וזה עיקר גדול באמונת האל. וטעם לקדשו שיהא זכרוננו בו להיותו קדוש בעינינו, כמו שכתוב 'וקראת לשבת עונג, לקדוש ה' מכובד' (ישעיה נח, ג), והטעם שתהא השביתה בעינינו, בעבור שהוא יום קדוש להפנות בו מעסקי המחשבות בהבלי הזמני ולתת בו עונג לנפשנו בדרכי ה', וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שכתוב 'מדוע את הולכת אליו היום? לא חדש ולא שבת' (מלכים ב ד, כג), שהיה דרכם כן".

וזה מפורש בירושלמי (שבת, פרק טו, ג):
לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לעסוק בהן בדברי תורה.

שאלה אני שואל. האם העיסוק בלימוד עניני חכמת הטבע, להכיר ממנה פעולותיו של הקב"ה, לחזק אמונתנו ביסוד מהעיקרים שה' ברא את העולם בחכמה, וכביכול "טביעות אצבעותיו" ניכרות הן בכל מימצא ומימצא שנעיין בו בעולמנו הפיסי, האם מותר או רצוי שיעסוק אדם בזה בשבת ויום טוב?

[א] הנה לפנינו לשון רד"ק (על תהלים יט, ח - מחכימת פתי):
"וכן שמירת השבת היא חכמה גדולה, שיחקור האדם בגללה על חידוש העולם וכל מעשה בראשית, והיא חכמת הטבע".
[והעיר רד"ק שיש להקדים ללימוד זה יראת ה'. כי כתוב "ראשית חכמה, יראת השם" (תהלים קיא, י). זו לשון רד"ק:
"ויראת ה' היא שמירת התורה והמצות, והחכמה היא חכמת החקירה האמיתית, לדעת כל מעשה בראשית, והיא עבודת האל יתברך, כי בה יכיר האדם את בוראו. ובהתבודדו בחכמה ההיא, ויסיר מלבו כל דברי העולם השפל, אז ידבק באל יתברך... מי שהכין את לבבו להתעסק בחכמה, תחילה יתעסק ביראת ה' ויעשה ממנה שורש ועיקר, ועל דרכיה יתנהג בחכמה, שילמד על דרך שאמרו רז"ל (אבות ג, יא) 'כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת'. ואם ילמד אדם חכמת החקירה תחילה, אולי יִבְהֵל ברוחו, ויעיז מצחו להכחיש האותות והמופתים הגדולים הנמצאים בכתבי הקודש. לפיכך צריך להקדים לימוד התורה שהיא יראת ה',

וישים בלבו להאמין כל הכתוב בה, חידוש העולם ושינוי הטבע באותות
ובמופתים". [עכ"ל]
ובזה מוסבר כיצד הרבה מחכמי המדעים אינם יראי שמים.

[ב] וכן כתב רבי אברהם אבן עזרא (על תהלים צב):
(א) מְזֻמֹּר שִׁיר לַיּוֹם הַשַּׁבָּת: (ב) טוֹב לְהַדוֹת לַה' וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֲלֵינוּ: (ה) כִּי
שִׁמְחַתְנִי ה' בְּפַעֲלֶךָ, בְּמַעֲשֵׂי יְדֶיךָ אֲרֹנָ: (תהלים צב, ה)
כתב שם ראב"ע:
"בעבור היות נשמת המשכיל בששת ימי המעשים מתבודדת בעסקי העולם, על
כן היא מתבודדת בשבת להבין מעשה השם ונפלאותיו על כן: כי שמחתני ה'
בפעלך".

[ג] וכן כתב המאירי (על תהלים צב, ה):
"כי שמחתני ה' בפעליך, כלומר ביום השבת התעוררתי לדעת סודות מעשה
בראשית והשגתי בהבנתם עד ששמחתני בפעליך, ורננתי במעשה ידיך וראיתי כי
גדלו מעשיך...".

[ד] וכן כתב ר' יעקב עמדין (שו"ת שאילת יעבץ, ח"א סוף ס' מא) "ואמנם חכמת
הטבע היא ודאי חכמה מותרת ומשובחת, נצרכת להביט אל פועל ה' ומעשהו
הגדול כי נורא".

[ה] וגם ר' אברהם בן הרמב"ם שיבח לימוד זה בשבתות (בספרו "המספיק
לעובדי השם", פרק "ההליכה בחוקות התורה"): "התבונן בכללות העולם ובמה
שניתן לו להבחין מתוך פרטיו... והתבונן אל חכמת הבורא יתעלה בבריאת
עולמו..."

*

וכאן עלינו לשאול שאלה חזקה. והרי הרמב"ם בפירושו למשנה על שבת פרק כג
משנה ב), אסר ללמוד בספרי החכמות ומדע בשבת? וכתב שם שיש לעסוק רק
בדברי תורה? ושולחן ערוך (או"ח שז סעיף יז) פסק כמותו. [אלא שהוסיף השולחן
ערוך: "ויש מי שמתיר". וכוונתו לשו"ת הרשב"א, חלק ז תשובה רפ"ח, שהביא
ההיתר בשם הרמב"ן]. אם כן כיצד עסק הבן, ר' אברהם, בחכמות אלו בשבת אם
אביו הרמב"ם אסר? ותשובה דחוקה היא לחשוב שפסק אחרת מאביו? אמנם יש
תופעה כזו ומותרת, אבל היא נדירה.

הרבה נתלבטתי בשאלה זו עד שמצאתי בבית יוסף (על סי' שז) שסייג דבריו וכתב בשם הר"ן ורבינו זרחיה, בעל המאור:

"מאחר שפסק מנהג הראשונים שהיו נוהגים לדרוש [בתורה] בכל שבת ושבת עד זמן סעודה [=חצות היום] אין לנו למנוע עצמנו מלקרוא בכל כתבי הקדש **ובכל ספר שיש בו סרך קדושה** כל היום כולו" עד כאן [לשונן] משמע דדוקא בכתבי הקדש **או ספר שיש בו סרך קדושה** קורין אבל לא בספר שאין בו סרך קדושה" [עכ"ל הבית יוסף]. ["סרך" ענין דיבוק וחיבור].

לשון זו העתיק שו"ע הרב בעל התניא (סי' שז, סעיף לא) על כל שיש בו סרך קדושה, מותר ללמוד בו.

לכן נחלק ונאמר כי דוקא שאר ספרי חכמה, כמו מתימטיקה, או הנדסה, גאוגרפיה, היסטוריה וכדומה אסר הרמב"ם. אבל לימוד חכמת הטבע, שבודאי יש בה סרך קדושה [וכדברי רלב"ג על שמות כ, כא עמ' קמח; דברים ד תועלת ט; ופתיחתו לשיר השירים; וראו במפתחות לכל כתבי רלב"ג, בספר "רלב"ג על איוב-משלי", מהד' מוסד הרב קוק, עמ' ק"ע רשימה ארוכה למקורות רבים נוספים] אין ספק שהרמב"ם יתיר.

וסמך גדול יש ללומדי חכמה זו בשבת, מדברי הרמב"ם עצמו, בהל' יסודי התורה (פ"ב ה"ב):

"והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאווה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד 'צמאה נפשי לאלהים, לאל חי'. וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה, עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד 'כי אראה שמייך, מעשה אצבעותיך... מה אנוש כי תזכרנו?'. ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם כמו שאמרו חכמים בענין אהבה 'שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם'. [ובסוף הל' תשובה חזר על עיקרון זה].

ובספרו מורה נבוכים (ח"ג פרק כח) חידש הרמב"ם שמצוה זו כלולה בציווי התורה "ואהבת את ה' אלוהיך" (פסוק בקריאת שמע).

ב"תשובות הרמב"ם" (מהד' בלאו, תשובה ק"נ) הביא מקור לזה מדברי חז"ל בברייתא "ר' מאיר אומר: הסתכל במעשיו שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם".

*

זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקִדְּשׁוֹ: (שמות כ, ח). לא נפסיד הון רב של רוחנית. או שנלמד במקצועות התורה, שבכתב ושבעל-פה, בהלכות או במדרשים או בספרי מוסר, או שנלמד בספרי חכמת הטבע, על דעת כך כדי שנגיע להבין אפילו במקצת רוממות ה' בבריאת עולמנו הנפלא, והמתוחכם מאד, ובזה נגיע בעזרת השם לאהבתו של הבורא ויראת כבודו.

נזכור דברי הרב חפץ חיים על המשנה (אבות סוף פרק ב) "אִם לְמִדָּתָּ תוֹרָה הִרְבֵּה, נוֹתְנִים לָךְ שְׂכָר הִרְבֵּה". וזו פליאה, מה החידוש בזה? אם למדת הרבה, בטח השכר הוא הרבה! אלא בא לומר שרוב בני אדם עסוקים כל השבוע בפרנסתם, טרודים ואין יכולת בידם להקציב שעות הרבה ללימוד התורה. אומרת לנו המשנה, שאם תדבק בתורה ביום השבת, שהוא שביעית מימי החול, יתנו לך שכר הרבה כאילו למדת שבעה ימים. כי התנצלותך שהיית עסוק בפרנסתך ולכן לא למדת, היא התנצלות מקובלת. כי הנה ביום שאתה פנוי מעסקיך, אתה כן לומד.

אבל משנה אחרת אומרת (אבות ד, י): "וְאִם בְּטִלְתָּ מִן הַתּוֹרָה, יֵשׁ לָךְ בְּטָלִים הִרְבֵּה כְּנֶגְדְּךָ". מפרש החפץ חיים, אם בטלת מן התורה ביום השבת, יחשיבו לך פי שבע, הימים שבטלת. התנצלותך שבשאר ימים היית טרוד בעסקי פרנסה אינה מתקבלת, כי הרי עובדה היא, ביום שבת שלא עבדת, גם אז לא למדת תורה. לכן עונשך חלילה פי שבע.

יש בימינו מושג בהתרמת כספי צדקה "מִטְשִׁינֵג", כלומר ממקום אחר יוסיפו כנדבתך. כך הוא בתורה, תלמד בשבתות ותקבל שכר פי שבע ממה שלמדת ביום חול.